

Turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerine etkisi: Türkiye üzerine ampirik analiz*

The impact of tourism revenues on economic growth: Empirical analysis on Turkey

Emre Demir^a ve Ozan Bahar^b

^a Doktora Öğrencisi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İktisat Bölümü, Muğla/ Türkiye, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7881-9575>, emredemir3407@gmail.com

^b Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi/ Muğla/ Türkiye, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3349-5479> obahar@mu.edu.tr

Makale Bilgisi	Öz
<p>Araştırma Makalesi</p> <p>Gönderilme: 6 Mart 2020 Düzeltilme: 30 Aralık 2021 Kabul: 22 Mart 2021</p> <p>Anahtar kelimeler: Turizm gelirleri, Ekonomik büyüme, Türkiye örneği, Engle- Granger eş-bütünleşme testi</p>	<p>Günümüzde dünya ekonomileri için turizm sektörü, ekonomik büyümenin ve gelişmenin en önemli kaynaklarından biri konumundadır. Bu konjonktürde sektör, ekonomik gelişmenin ve yenilenmenin bir katalizörü olarak kabul edilmektedir. Türkiye’de ise bu durum, turizmin gerek ödemeler dengesinde yarattığı iyileşmeler ile gerekse istihdam olanaklarında sağladığı artış ile ön plana çıkmakta ve ekonomik büyümeyi teşvik etmektedir. Çalışmanın amacı, turizm gelirlerinin Türkiye’de ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini ortaya koymaktır. Bu bağlamda Türkiye’de turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi Engle-Granger Eşbütünleşme yöntemi yardımıyla 2003Q1- 2018Q4 yılları arasında çeyreklik veriler kullanılarak test edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre turizm gelirlerinin hem kısa hem de uzun dönemde Türkiye’nin ekonomik büyüme parametrelerinde olumlu etkiler yarattığı tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular turizmin, Türk ekonomisi için önemli bir ekonomik sektör olduğunu ortaya koymaktadır.</p>
Article Info	Abstract
<p>Research Article</p> <p>Received: 6 March 2020 Revised: 30 December 2021 Accepted: 22 March 2021</p> <p>Keywords: Tourism revenues, Economic growth, Case of Turkey, Engle- Granger cointegration test</p>	<p>Today, for the world economies, the tourism sector is one of the most important sources of economic growth and development. In this conjuncture, the sector is regarded as a catalyst for economic development and renewal. From Turkey's perspective, this situation caused by improvements in the tourism balance of payments need, which allows an increase in employment opportunities in both the forefront and promotes economic growth. The aim of this study is to determine the impact on economic growth in the tourism revenue in Turkey. In this context, the impact on economic growth in the tourism revenue in Turkey tested by Engle-Granger cointegration method between 2003Q1-2018Q4 years using quarterly data. Tourism revenues compared to results obtained has been determined that both short and long-term positive impact on economic growth parameters in Turkey. The findings show that tourism is an important economic sector for the Turkish economy. Thus, Turkey is to achieve income from international tourism receipts, it must constantly upgrade effort.</p>

1. Giriş

İstikrarlı bir şekilde yüksek ekonomik büyüme, dünya ekonomilerinin ortak tercih ettiği ana hedeflerden biridir. Bu hususta ulusal ekonomiler yurttaşlarına yüksek bir yaşam standardı sağlamayı ve bunu daha da yükselterek sürdürebilmeyi amaçlamaktadırlar. Bu hedefler doğrultusunda uygulanan politikalar ile dünya ekonomilerinde yaşanan gelişmeler, paralel olarak turizm sektörünün de büyümesini ve gelişmesini olanak tanımıştır. Özellikle bu süreç tarihsel olarak II. Dünya Savaşı sonrasındaki yıllara tekâmül etmektedir.

Turizm, insan faktörü ile başlayan bir hareket olmakla birlikte ülkeler açısından ekonomik, sosyal ve çevresel (fiziksel) etkiler barındırmaktadır (Cooper vd., 1993). Araştırmacılar son yüzyılda turizmin etkilerine artan bir ilgi

*Bu araştırma insanlarla veya insanlar üzerinde yapılan deney, inceleme ve alan araştırması kapsamında olmadığı için Etik Kurulu Onay belgesi gerekmemektedir. Tüm sorumluluk yazarlarına aittir.

Kaynak göster: Demir, E., & Bahar, O. (2021). Turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerine etkisi: Türkiye üzerine ampirik analiz. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 7 (2), 162-172. DOI: <https://doi.org/10.24289/ijsser.699497>

göstermişlerdir. Bu ilginin en temelinde ekonomik etkiler barınmaktadır. Özellikle turizm gelirleri, uluslararası turizm sektörü söz konusu olduğunda, ülke ekonomilerine döviz girdisi sağlamakta ve bu durum ülkeler için görünmez bir ihracat kalemi teşkil etmektedir. Dolayısıyla turizm sektörü ülke ekonomilerinin ödemeler dengesi hesabında doğrudan etkiler yaratmakta (Gee, Makens ve Choy, 1989; Kumar ve Hussain, 2014) ve ekonomik büyümeyi teşvik etmektedir (Fayissa, Nsiah ve Tadasse, 2008). Turizmin gittikçe artan önemi bağlamında birçok ülkenin turizm sektörünün gelişmesine adanmış özel teşvikler kabul ettiği görülmektedir (Deakin, 1972: 747; Copeland, 1991: 515). II. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan ekonomik ve sosyal gelişmeler kapsamında Birleşmiş Milletler (UN) bünyesinde yer alan Dünya Turizm Örgütü'ne göre turizm, dünyanın en büyük ve en geniş kapsamlı bir ekonomik faaliyet niteliğindedir. Dünya Turizm Örgütü verilerine göre 2020 yılı itibarıyla uluslararası turizm hareketlerine katılan kişi sayısının 1,6 milyara ve elde edilecek olan turizm gelirlerinin ise 2 trilyon dolara ulaşması beklenmektedir (Cho, 2003). Dolayısıyla günümüz dünya ekonomileri için turizm sektörü ekonomik büyümenin ve gelişmenin en önemli kaynaklarından biri haline gelmeyi başarmıştır (Jayawardena ve Ramajeasing, 2003: 176).

Türkiye'de turizm sektörü, Cumhuriyetin ilanından 1980'li yıllara kadar beklenenin altında kalmış, ancak bu durum 1980 sonrası uygulanan politikalar ile tersine dönmüştür. Diğer bir ifadeyle, Türkiye'de turizm ve turizm sektörü ancak 1980'li yıllardan itibaren gelişim göstermeye başlamıştır. Türkiye ekonomisi için önemli bir ekonomik gelir kalemi olan turizm sektörü özellikle son yıllarda dünyadaki gelişmelere paralel çerçevede hızlı artışlar göstermiştir. Turizm sektörü Türkiye'de; istihdam, dış ticaret açığı, ödemeler dengesi, enflasyon gibi ekonomik sorunlara iyileşmeler getirmektedir. Diğer bir ifadeyle Türkiye ekonomisi için turizm sektörü, ekonomik gelişmenin bir aracı olabilmektedir (Yavuz, 2006: 162).

Bu araştırmanın amacı, turizm gelirlerinin Türkiye'de ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini ortaya koymaktır. Bu bağlamda Engle-Granger Eşbütünleşme testi yardımıyla 2003Q1 – 2018Q4 dönemi arasında Türkiye üzerine analize yer verilmiştir. Çalışmanın geri kalanı şu şekilde devam etmektedir: İkinci bölümde turizm gelirleri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye dair literatür taraması, üçüncü bölümde kullanılan değişkenler ve yöntemle ilişkin açıklamalar, dördüncü bölümde analiz ve bulgular, beşinci bölüm, diğer bir ifadeyle son bölümde ise sonuç ve tartışma sunulmaktadır.

2. Literatür taraması

Turizm, dünyadaki en büyük endüstrilerden biri olmakla beraber ülke ekonomilerinin önemli ve dinamik bir sektörü konumundadır. Turizmin ve turizm gelirlerinin ulusal ekonomiler üzerindeki etkileri ile ilgili olarak mevcut literatür Pearce (1991) tarafından sunulmuş olup, bu etkiler aşağıdaki gibi sıralanmaktadır:

- Ödemeler dengesi
- Ekonominin çeşitlenmesi
- Ulusal ve bölgesel kalkınma
- İstihdam potansiyeli
- Devlet gelirleri
- Yerleşiklerin gelir seviyeleri

Araştırmacılar, ekonomik ve sosyal öneme sahip bir faaliyet haline gelinceye kadar turizm kavramına ilişkin terminoloji, tanım ve incelemelere çok az önem vermiştir. I. Dünya Savaşı sonrasında kişisel seyahatlerde meydana gelen büyümenin ülkelerdeki destinasyonlarda ekonomik refahı artırması, ilgili araştırmalarda buna paralel bir büyüme gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda turizm istatistiki ölçümleri ancak 1920'lerde başlamıştır.

Turizm ve ekonomik büyüme ile ilgili literatürde yer alan bazı araştırmacıların bulguları ve görüşleri şu şekildedir: Sharpley'e (2002) göre turizm, dünya ekonomilerinin sosyoekonomik gelişmesini ve yenilenmesini sağlayan etkili bir katalizörü olarak kabul edilmiş ve birçok geri kalmış ekonomilerin genişlemesini sağlamıştır. Robu ve Ballan'a (2009) göre turizm sektörü, ulusal gelir ve istihdamı artırmakta ve bu durum ödemeler dengesinin etkin bir şekilde iyileşmesini sağlamaktadır. Butler'e (1999) göre turizm, yarattığı pozitif sosyal ve ekonomik etkileri ile ulusal ekonomilere daha iyi bir yaşam standardı, rekreasyon tesisleri ve iyileştirilmiş sosyal hizmet sunmaktadır. Hazari ve Kour (1995) göre küçük bir ekonomi için turizmin artan bir dünya talebi içerisinde oluşu, uzun vadede büyümesi üzerinde olumlu bir etkisi olmaktadır. Aksine, turizmin ekonomik büyümeye olan olumsuz etkilere ilişkin görüşler arasında yer alan Hazari ve Ng (1993) göre, turizmin teknelci bir yapıya bürünmesi halinde ekonomik refahı düşüreceği ve büyüme üzerinde olumsuz bir etki yaratmaktadır.

Balaguer ve Cantavella-Jorda (2002), İspanya’da turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini 1975-1997 yılları dahilinde Eşbütünleşme ve nedensellik testi ile araştırmış ve sonuçlarda İspanya’nın uzun vadeli ekonomik büyümesinin turizm gelirlerine oldukça duyarlı olduğunu tespit etmişlerdir. Yine aynı şekilde Dritsakis (2004), Yunanistan üzerinde 1960-2000 yılları dahilinde yapmış olduğu çalışmada benzer sonuçlara ulaşmıştır. Bal, Eray ve Bayraktar (2016), Türkiye üzerinde 1972-2014 yılları dahilinde eşbütünleşme testi ile yapmış oldukları çalışma sonuçlarında, Türkiye’de turizm gelirlerinde %1’lik bir artışın %0.314 oranında ekonomik büyümeye yol açtığı ortaya koymuşlardır. Hüseyini, Doru ve Tunç (2017), Türkiye’de 1980-2014 yılları arasında yapmış oldukları çalışma sonuçlarında turizmden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik sonucuna ulaşmışlar ve turizmin ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisini tespit etmişlerdir. Bahar (2006), 1963- 2004 yılları arasında Türkiye üzerinde VAR yöntemi ile yapmış olduğu çalışma sonucunda turizmin, ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkilerini tespit etmiştir. Ancak Oh (2005), 1990-2005 yılları arasında Güney Kore üzerinde yapmış olduğu çalışma sonucunda turizm ile ekonomik büyüme arasında uzun süreli bir ilişki olmadığını ortaya koymuştur. Bu hususta literatürde yer alan bazı ulusal ve uluslararası çalışmalar kronolojik sıralamaya göre Tablo 1.’de sunulmuştur.

Tablo 1. Ulusal ve uluslararası ampirik literatür

Çalışmanın sa- hibi	Analiz dö- nemi	Analize konu olan ülke	Analizde kullanı- lan yöntem	Analizde ulaşılan sonuç
Balaguer ve Cantavella- Jorda (2002)	1975-1997 (Çeyreklik)	İspanya	Eşbütünleşme ve nedensellik test- leri	Uzun vadeli ekonomik büyümenin uluslararası turizmin gelişmesine oldukça duyarlı olduğu tespit edilmiştir.
Eugenio-Martin vd. (2004)	1985-1998 (Yıllık)	Latin Amerika	Panel verilerini	Turizm ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki- nin gelişmekte olan ülkelerde güçlü, gelişmiş ülkelerde zayıf olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.
Dritsakis (2004)	1960- 2000 (Yıllık)	Yunanistan	Johansen Eşbü- tünleşme ve Gran- ger nedensellik	Turizmin, ekonomik gelişmeyi ve ekonomik güdümlü turizm büyümesini desteklediği sonu- cuna ulaşılmıştır.
Gündüz ve Ha- temi (2005)	1963-2002 (Yıllık)	Türkiye	Granger nedensel- lik	Turizm temelli büyüme hipotezinin deneysel olarak desteklendiğini tespit edilmiştir.
Oh (2005)	1990-2005 (Yıllık)	Güney Kore	Engle-Granger	Turizm ile ekonomik büyüme arasında uzun sü- reli bir ilişki olmadığı ortaya koyulmuştur
Bahar (2006)	1963- 2004 (Yıllık)	Türkiye	VAR modelini	Turizmin, ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkileri tespit edilmiştir.
Fayissa, Nsiah ve Tadasse (2008)	1975-2005 (Yıllık)	42 Afrika ül- kesi	Panel yöntemi	Turizm gelirlerinin ekonomik büyümeye ve mevcut milli gelir seviyesine katkıda bulun- duğu tespit edilmiştir.
Kızılgöl ve Er- baykal (2008)	1991-2006 (Yıllık)	Türkiye	Toda-Yamamoto metodu	Ekonomik büyümeden turizme tek taraflı etki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Cortés - Jiménez (2008)	1990 -2004 (Yıllık)	İspanya ve İtalya	Panel veri analizi	Turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve anlamlı etkisi tespit edilmiştir.
Bal, Eray ve Bayraktar (2016)	1972-2014 (Yıllık)	Türkiye	Johansen eş bü- tünleşme	Turizm gelirlerinde %1’lik artış, ekonomik bü- yümeyi %0.314 oranında arttırmaktadır.
Govdeli ve Di- rekci (2017),	1997-2012 (Yıllık)	34 OECD ül- kesi	Panel eşbütün- leşme testleri	Turizm gelirlerindeki artışın uzun vadede eko- nomik büyüme üzerinde olumlu etkileri tespit edilmiştir.
Hüseyini, Doru ve Tunç (2017)	1980-2014 (Yıllık)	Türkiye	Johansen Eşbü- tünleşme ve Gran- ger nedensellik	Turizmden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik olduğu ve turizmin ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisi tespit edilmiştir.

Konu ile ilgili yapılan literatür çalışmasından elde edilebilecek genel kanı; turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasında pozitif ve anlamlı bir ilişkinin varlığıdır. Ancak az sayıdaki çalışmada, turizm ve ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişkinin olmadığı gözlemlenmektedir. Ayrıca sonuçlar, ülke ekonomilerinin gelişmişlik düzeylerine göre farklılık gösterebilmektedir. Sonuç olarak çalışmalar turizmin, özellikle Türkiye ekonomisi gibi gelişmekte olan ülkelerdeki önemini ortaya koymaktadır.

3. Veri seti ve yöntem

Türkiye’de turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin araştırılabilmesi için Engle-Granger tarafından 1987 yılında bulunan ve daha sonra Johansen tarafından geliştirilen yöntem kullanılmış olup, analize 2003 ila 2018 yılları arasındaki çeyreklik veriler dahil edilmiştir.

Çalışmada kullanılan yöntem; tek tek durağan olmayan iki ya da daha çok zaman serisinin doğrusal bileşimlerinin durağanlaştırılması şeklinde ifade edilmektedir. Durağan olmayan serilerin durağanlaştırılması sonucu elde edilen denklemler, eşbütünleşik denklem olarak adlandırılmaktadır. Elde edilen denklemlerden ilki uzun dönem denklemi şeklinde ele alınmaktadır. Dolayısıyla doğrusal denklemleri I (1) düzeyinde olan serilerin I (0) düzeyine getirilmesi mümkündür. Bu imkân dolayısıyla eş-bütünleşme ortaya çıkmaktadır. İkinci durumda ise kısa dönem ilişkisi ele alınarak kısa dönemden uzun döneme ne kadar sürede yaklaşıldığı ifade edilmektedir (Gujarati ve Porter, 2009: 730).

Eş-bütünleşme analizi iktisadi değişkenlere ait serilerin durağan olmadıkları durum halinde bile durağan doğrusal kombinasyonun var olabileceğini ifade etmektedir. Ele alınan değişkenlerin ilişki temelinde ortaya çıkan durum, bir denge ilişkisinin var olduğudur. Değişkenler arasında var olan eş-bütünleşme ilişkisinin ortaya çıkabilmesi ancak dışsal olarak gerçekleşen kalıcı etkilerin tüm değişkenleri ortak olarak etkilemesiyle mümkündür. Dolayısıyla, değişkenleri ortak etkileyen kalıcı etkiler bireysel değil toplu olarak değişkenleri etkilemelidir (Tarı, 2008: 406). Eşbütünleşme ve hata düzeltme modelleriyle yapılacak olan analiz temel olarak dört aşamalı süreç tabidir. Bu aşamalar aşağıda sıralanmaktadır:

- Modelde yer alan değişkenlerin bütünleşme önceliği belirlenir
- Bütünleşme dereceleri aynı düzeyde olan değişkenler En Küçük Kareler Yöntemi (EKK) yardımıyla eş-bütünleşme denklemleri tahmin edilir.
- Augmented Dickey Fuller (ADF) testleriyle seriler durağan hale getirilir.
- Engle-Granger yöntemi uygulanarak değişkenler arasında eş-bütünleşme ilişkisi incelenir.

Çalışmada, 2003Q1-2018Q4 dönemine ait olan çeyreklik veriler kullanılmış olup, veri seti Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) Elektronik Veri Dağıtım Sisteminden (EVDS) temin edilmiş ve dolar cinsine dönüştürülmüştür. Söz konusu değişkenler ve bu değişkenler için kullanılan harf sembolleri Tablo 2’de sunulmaktadır.

Tablo 2. Analizde kullanılan değişkenler

GSYH	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla- Gelirler Yöntemi ile (Bin dolar)
TG	Turizm Gelirleri (Bin dolar)
RER	Reel Efektif Döviz Kuru

Tablo 2’de görüldüğü üzere analizde üç adet değişken kullanılmıştır. İlâveten modele bir adet kukla değişken eklenmiştir. Kukla değişken, 2008 yılında gerçekleşen küresel krizin Türkiye ekonomisine olan etkilerini temsil etmektedir. Değişkenler modellenmeden önce logaritmik dönüşümü yapılmıştır. Eş-bütünleşme denklemi logaritmik olarak yazıldığında aşağıdaki gibi olmaktadır;

$$LGSYH_t = b_0 + b_1LTG_t + b_2LRER_t + b_3K_t + e_t \quad (1)$$

Yukarıdaki denklemde LGSYH, Gayrisafi Yurt İçi Hâsılayı; LTG, turizm gelirlerini; LRER, reel efektif döviz kurunu ve son olarak K, 2008 küresel krizine ait kukla değişkeni ifade etmektedir. Bununla birlikte “L”, değişkenlerin logaritmik dönüşümünün yapıldığını belirtmektedir. Denklemde yer alan değişkenlerin eş-bütünleşme ilişkisi içinde olup olmadıklarına karar verebilmek için denklem 1’in hata terimleri serisine ADF testi uygulanır. Uygulanan bu test sonucunda hata terimleri serisinin durağan çıkması halinde söz konusu değişkenlerin eş-bütünleşme ilişkisi içinde olduğuna karar verilir. Ters durumda ise eş-bütünleşme ilişkisinin varlığından söz edilemez. Hata terimleri serisinin denklemini aşağıdaki gibi tanımlamak mümkündür.

$$\Delta e_t = h_1 * e_{t-1} + \varepsilon_t \quad (2)$$

Yukarıdaki denklemde yer alan h_1 modelin temel hipotezini ifade ettiği için burada kurulan temel hipotez şu şekildedir;

H_0 : Birim kök vardır seri durağan değildir

H_1 : Birim kök yoktur seri durağandır

Dolayısıyla bu temel hipotezlerden H_0 hipotezi reddediliyorsa e_t serisinin durağan olduğu ve modelde kullanılan değişkenlerin eş-bütünleşik ilişki içinde olduklarına karar verilir.

Değişkenlerin eş-bütünleşme ilişkisinin varlığı saptandıktan sonra kısa dönem dinamikleri hata düzeltme modeli ile test edilmektedir. Turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerine etkilerinin incelendiği bu modelde, hata terimi (ECT), LGSYH’nin kısa dönemdeki davranış biçiminin uzun dönemdeki davranış biçimiyle etkileşim

çinde olduğunu ve uzun dönemdeki denge düzeyinden sapmaların ne kadar sürede giderileceğini ifade eder. Bu doğrultuda oluşturduğumuz kısa dönem modelinin denklemi aşağıdaki gibidir:

$$\Delta LGSYH_t = b_0 + b_1 \Delta LTG_t + b_2 \Delta LRER_t + b_3 K_t + b_4 e_{t-1} + \epsilon_t \quad (3)$$

Yukarıdaki denklemde Δ ifadesi değişkenlerin birinci dereceden farkının alındığını göstermektedir. e_{t-1} ifadesi ise denklem 1'deki regresyon kalıntı değerinin bir dönem gecikmeli değerini göstermekte ve uzun dönem değerini ifade etmektedir. Ayrıca e_{t-1} uzun dönem modeline yakınsama hızını da ifade etmektedir. ϵ_t ise hata terimini ifade etmektedir. Burada ele aldığımız model eğer ekonometrik olarak anlamlı ise LGSYH'de bir dönemde ortaya çıkan dengesizliğin ne kadar sürede ortadan kalkacağını belirtmektedir.

4. Analiz ve bulgular

Veri ve yöntem tanımlaması kısmında belirtildiği üzere, durağan olmayan veri setleriyle yapılan modellemelerde gerçek olmayan regresyon sorunları ile karşılaşılması sebebiyle, elde edilen modeller gerçek ilişkiyi yansıtmamaktadır. Bu hususta modelde anlamlı ve tutarlı sonuçların elde edilebilmesi için analize dahil edilen veri setlerinin durağan olmaları gerekmektedir (Gujarati ve Porter, 2009: 726). Dolayısıyla ilk olarak serilerin durağanlıklarını Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) testi yardımıyla analiz edilmektedir. Y_t Serisinin birim kök olma özelliğini test etmek için aşağıdaki regresyon denklemi kullanılmaktadır (Günaydın, 2004: 172-173):

$$\Delta Y_t = a_0 + a_1 t + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^N \Psi \Delta Y_{t-1} + \epsilon_t \quad (4)$$

Yukarıda gösterilmekte olan denklemde Δ birinci farkını, t bir zaman trendini, ϵ_t hata terimini, Y_t kullanılan serileri ve N ise hata terimleri arasındaki ardışık bağımlılığı gidermek için Akaike Bilgi Kriteri (AIC) tarafından belirlenen bağımlı değişkenin gecikme sayısını ifade etmektedir. Bu şekildeki birim kök testleri, ADF testleri olarak belirtilmektedir. Serilerin durağan olması alternatif hipotezi, serilerin durağan olmaması ise boş hipotezi ifade etmektedir. Eş-bütünleşme analizi için gerekli koşulun sağlanabilmesi amacıyla çalışmada kullanılan değişkenlerin durağanlıkları ADF testi ile analiz edilmektedir (Peker, 2008: 38). Bu hususta ADF testi sonuçları Tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 3. ADF birim kök testi sonuçları

Değişkenler	ADF Test İstatistiği	Kritik Değerler		
		%1	%5	%10
LGSYH	-3.240566 [12] (0.0226)	-3.548208	-2.912631	-2.594027
Δ LGSYH	-3.534180 [12] (0.0104)	-3.548208	-2.912631	-2.594027
LTG	-2.060784 [12] (0.2610)	-3.546099	-2.911730	-2.593551
Δ LTG	-3.274623 (0.0206)	-3.546099	-2.911730	-2.593551
LRER	-1.644610 [12] (0.4541)	-3.538362	-2.908420	-2.591799
Δ LRER	-8.851230 [12] (0.0000)	-3.540198	-2.909206	-2.592215

Not: Δ sembolü değişkenlerin birinci farkını göstermektedir. Köşeli parantez Schwartz Kriterine göre belirlenmiş gecikme uzunluğu, normal parantez içinde ise olasılık değerleri yer almaktadır.

Yukarıda sunulan Tablo 3'te elde edilen bulgularda seriler düzey değerinde birim kök içermekte, bir diğer ifadeyle, durağan durumda olmadığı gözlemlenmektedir. Bu nedenle analizde serilerin durağan hale gelebilmesi için birinci farkları alınmakta ve serilerin birinci farklarının alınması sonrasında durağan hale geldiği gözlemlenmektedir. Bu bağlamda eş-bütünleşme testinden önce hipotezler şu şekilde oluşmaktadır;

H_0 : Birim kök mevcuttur, seri durağan değildir.

H_1 : Birim kök yoktur, seri durağandır.

Değişkenlerin düzey seviyelerinde durağan olmaması ancak birinci farkları alındığında durağan hale gelmesinden dolayı, H_0 hipotezi %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde reddedilerek, H_1 hipotezi kabul edilmekte ve dolayısıyla analiz sürdürülebilmektedir. Durağanlık şartı sağlanan analizde, eş-bütünleşme testi modellemesi aşamasına geçilmektedir. Bu bağlamda uzun dönem eş-bütünleşme denkleminin kapalı fonksiyonu aşağıdaki gibidir.

$$LGSYH = F(LTG, LRER, K) \quad (5)$$

Yukarıda kapalı fonksiyon biçiminde gösterilen eş-bütünleşme modelinin uzun dönem analiz sonuçları Tablo 4'te sunulmaktadır.

Tablo 4. Uzun dönem eş-bütünleşme analiz sonuçları

Değişkenler	Katsayılar	t-İstatistik	Prob.
Bağımlı Değişken: LGSYH		Periyod 2003Q1-2018Q4	
C	13.47552	12.43260	0.0000
LTG	0.232364	4.893877	0.0000
LRER	0.399593	2.168349	0.0341
K	0.459916	8.588191	0.0000
R ²	0.727597		
DR ²	0.713977		
F-statistic	53.42065		
C.R.D.W	0.441992		
ADF	-3.36 [10]		
Prob.	0.000		

Not: Köşeli parantez Schwartz kriterine göre seçilmiş uygun gecikme sayısını belirtmektedir. R² ve DR², modelin açıklama gücünü göstermektedir. C.R.D.W, eş-bütünleşme regresyon testini ifade etmektedir. Prob, değişkenlerin anlamlılık düzeylerini belirtmektedir. F İstatistiği modelin topluca anlamlılığını ifade etmektedir.

Tablo 4'teki analiz sonuçları Türkiye'de uzun dönemde turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini yansıtmaktadır. Ek olarak modele eklenen reel efektif döviz kurunun ve 2008 krizine atfedilen kukla değişkenin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri de gözlemlenebilmektedir. Bu modelin denklem olarak ifadesi ise aşağıdaki gibidir:

$$LGSYH_t = 13.003 + 0.23LTG_t + 0.39LRER_t + 0.45K_t + e_t \quad (6)$$

Tablo 4'te tahmin edilen uzun dönem eş-bütünleşme sonucuna göre turizm gelirleri ve döviz kurundaki değişmeler, Türkiye'deki ekonomik büyümeyi farklı seviyelerde değiştirmektedir. Ek olarak tahmin edilen modelin sonuçlarında görüldüğü üzere, incelenen dönem ve analize tabi tutulan değişkenler ekonomik büyümeye olumlu katkı yaparak modelde anlamlı değişkenler olarak yer almaktadır. Dolayısıyla, uzun dönemde diğer değişkenler sabitken, turizm gelirlerindeki %1 artış, beraberinde ekonomik büyümeyi %0.23 arttırmaktadır. Turizm gelirleri değişkeninin prob. değeri 0.00 olmakla birlikte bu değişken %5 ve %10 düzeylerinde anlamlıdır ve büyümeye pozitif katkı sağlamaktadır. Fonksiyonel olarak bu ifade aşağıdaki gibidir:

$$\frac{LGSYH}{LTG} = \%0.23 \quad \frac{LGSYH}{LRER} = \%0.39 \quad (7)$$

Tahmin edilen modelde döviz kuru değişkeni ele alındığında; uzun dönemde diğer değişkenler sabitken, döviz kurundaki %1'lik artış, ekonomik büyümeyi %0.39 arttırmaktadır. Döviz kuru değişkeninin prob. değeri 0.0341 olmakla birlikte bu değişken %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde anlamlıdır ve büyümeye pozitif katkı sağlamaktadır. Ek olarak, kukla değişkenin uzun dönem büyümeye pozitif katkısı görülmektedir. Bu sonuçların genel bağlayıcısı, dış ödemeler dengesinde meydana gelen iyileşmeler olarak ele alınabilir.

Elde edilen bulgulara göre; turizmden elde edilen gelirler uzun dönemde Türkiye'nin ekonomik büyümesi üzerinde olumlu etkiler yaratmaktadır. Teorik açıdan ele alındığında bu durum, turizm gelirlerinin ülke ekonomilerinde yarattığı pozitif etkiler ile örtüşmektedir. Öyle ki turizm gelirleri, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin yaşamakta olduğu döviz cinsinden likitide sıkışıklığını rahatlatmakta ve dış ödemeler dengesinde iyileşmeler meydana getirmektedir. Ayrıca istihdam sorunları gibi temel ekonomik göstergelerde olumlu etkiler yaratan turizm sektörü, analiz sonuçlarında da yer aldığı gibi, ekonomik büyümeye pozitif katkı sağlamaktadır. Döviz kuru değişkeni açısından ise bu durum, dış ticaret faaliyetlerini lehte çevirmesi ve turizm talebini arttırması ile ekonomik büyümeyi desteklemektedir. Türkiye'nin son 15 yılda yaşamakta olduğu temel sorunlardan biri olan dışa bağımlılık, döviz kurundaki artışlar ile kısıtlanacağından dolayı ülke içine dönük, diğer bir ifadeyle kendi iktisadi kaynaklarını kullanmak durumunda kalacağı kalıba yönelik bir itici güç sağlamaktadır. Bu konjonktür ise dış açıklardan doğan borçlanma maliyetlerinin önüne geçilmesine etken güç konumundadır. Aynı zamanda turizm ile ilişkilendirildiğinde döviz kurundaki artışlar turistler için Türkiye'yi fiyat açısından daha cazip hale getirdiğinden dolayı turizm gelirlerinde de artışa neden olmaktadır. Sonuç olarak her iki değişkenin de uzun dönemde ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve anlamlı etkisi bulunmaktadır.

Uzun dönemde değişkenlerin ekonometrik ve iktisadi yorumları sonrasında, değişkenler arasındaki uzun dönem eş-bütünleşme ilişkisine ait tahmin edilen modelin kalıntı değerlerine ADF testi uygulanması sonucunda ADF test istatistiğinin değeri Engle-Granger tablo değerinden yüksek çıkması gerekmektedir. Yapılan test sonucu elde

edilen bulgularda ADF değeri 3.36 olarak tespit edilmiş ve Engle- Granger tablo değerleri olan 3.17, 2.84'den büyük olduğu için kalıntı değerler yani hata terimi durağan çıkmıştır. Dolayısıyla ele alınan değişkenler uzun dönemde eşbütünleşik yapıda olduğu ortaya koyulmuştur. Ayrıca bu sonuç C.R.D.W testi ile desteklenmiştir. Analiz sonuçlarına göre C.R.D.W istatistiği 0.44 bulunmuştur. Bu değer Engle-Granger C.R.D.W tablo değerleri olan 0,38 ve 0,32 'den büyük olduğu için eş-bütünleşme ilişkisine ulaşılmıştır. Dolayısıyla hem ADF hem de C.R.D.W sonuçlarına göre eş-bütünleşme vardır. Uzun dönem analiz sonrasında ele alınan değişkenlerin kısa dönem hareketlerini görmek ve kısa dönem sürecin uzun dönem sürece yakınsayıp yakınsamadığını ölçmek amacıyla kısa dönem model tahmin edilmiştir. Bu bağlamda kısa dönem eş-bütünleşme denkleminin kapalı fonksiyonu aşağıdaki gibidir:

$$\Delta LGSYH = F(\Delta LTG, \Delta LRER, K) \quad (8)$$

Yukarıda kapalı fonksiyon biçiminde gösterilen eş-bütünleşme modelinin, kısa dönem analiz sonuçları Tablo 5'te sunulmaktadır.

Tablo 5. Kısa Dönem Eş-Bütünleşme Analiz Sonuçları

Değişkenler	Katsayılar	t-İstatistik	Prob.
Bağımlı Değişken: DLGSYH		Periyod 2003Q1-2018Q4	
C	0.041231	2.507950	0.0150
ΔLTG	0.146584	10.00056	0.0000
$\Delta LRER$	0.506853	3.651040	0.0006
K	-0.036920	-1.843621	0.0703
EC_{t-1}	-0.130543	-2.406980	0.0193
R2	0.682692		
DR2	0.660809		
F-statistic	31.19694		
Prob	0.00		

Not: Δ , değişkenlerin birinci farkını ifade etmektedir. R^2 ve DR^2 , Modelin açıklama gücünü göstermektedir. EC_{t-1} , Modelin hata terimini ifade etmektedir. Prob, değişkenlerin anlamlılık düzeylerini belirtmektedir. F İstatistiği modelin topluca anlamlılığını belirtmektedir.

Tablo 5'teki analiz sonuçları kısa dönemde Türkiye'de turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini yansıtmaktadır. Bu modelin denklem olarak ifadesi ise aşağıdaki gibidir:

$$\Delta LGSYH_t = 0.0412 + 0.14\Delta LTG + 0.50\Delta LRER - 0.03K - 0.13EC_{t-1} \quad (9)$$

Uzun dönemde büyümeyi pozitif yönde etkileyen turizm gelirleri ve döviz kuru değişkenleri, kısa dönemde de ekonomik büyümeyi pozitif etkilemektedir. Ele alınan değişkenler temelinde kısa dönemde ekonomik büyümenin uzun döneme yakınsamasını izleyebilmek için hata teriminin tahmin edilmesi gerekmektedir. Modelimizde tahmin edilen hata terimi beklentilerle uyumlu şekilde negatif çıkmış ve istatistikî olarak anlamlı olarak gerçekleşmiştir. Hata teriminin negatif çıkması kısa dönemde meydana gelen sapmaların ne kadar sürede uzun döneme gelerek denge durumunun ortaya çıkacağını belirtmektedir. Sonuçlarda hata teriminin tahmin edilen katsayısı -0.13 olarak elde edilmiştir. Bu sonuca göre, kısa dönemde medyana ekonomik büyümedeki dalgalanmalar $1/0.13$ dönem sonra uzun döneme yakınsayarak dengeye gelmektedir. Dolayısıyla bu ortalama 7.5 dönem sonra gerçekleşmektedir.

Ele alınan modelde, kısa dönemde kukla değişken ekonomik büyümeyi açıklamakta anlamsız çıkmıştır. Diğer bir ifadeyle kukla değişken kısa dönem analizde ekonomik büyümeyi açıklayamamaktadır. Sonuçlarda kukla değişkenin prob. değeri 0.70 olarak gerçekleşmiş ve dolayısıyla bu değişken %10 anlamlılık düzeyinde dahi anlamsız çıkmıştır. Yapılan ampirik inceleme sonucunda uzun dönem ve kısa dönemde turizm geliri ve döviz kuru değişkenlerinin ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği ortaya çıkarılmıştır. Turizm gelirleri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki literatürde Keynesyen çarpan teorisinden de elde edilmektedir. Keynesyen yaklaşıma göre uluslararası turizm; gelir, istihdam vb. üzerinde olumlu bir etkiye sahip olan toplam talebin dışsal bir bileşeni olarak kabul edilebilmekte, dolayısıyla çarpan aracılığıyla ekonomik büyümeye yol açmaktadır. Dolayısıyla turizm gelirlerinin, ekonomik büyümeye olan pozitif etkisi yapılan ampirik çalışma ile bir kez daha ön plana çıkmaktadır. Bu açılarından değerlendirildiğinde ekonomik büyümeye pozitif etki eden turizm gelirlerinin mevcudiyeti, Türkiye'nin ekonomik büyümesi ve gelişmesi açısından önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

5. Sonuç ve değerlendirme

Çalışmada, Türkiye'de turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi Engle-Granger Eş-bütünleşme testi kullanılarak analiz edilmiştir. Bu bağlamda, çeyreklik veriler ile 2003Q1-2018Q4 dönemini kapsayan çalışmada Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, turizm gelirleri, reel döviz kuru ve bir adet kukla değişken kullanılmıştır. Çalışma

bulgularında Türkiye’de turizm gelirlerinin hem kısa hem de uzun dönemde büyüme performansını olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmış ve uzun dönem de diğer değişkenler sabitken turizm gelirlerinde meydana gelen %1’lik artışın, ekonomik büyümeyi %0.23 arttırdığı tespit edilmiştir.

Yapılan ampirik inceleme sonucunda uzun dönem ve kısa dönemde turizm geliri ve döviz kuru değişkenlerinin ekonomik büyüme üzerinde istatistiki olarak anlamlı ve pozitif etkilere sahip olduğu tespit edilmiştir. Çalışmanın odak noktasını oluşturan turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerindeki pozitif etkileri teorik açıdan ele alındığında; döviz cinsinden yarattığı gelir, istihdam artışı ve buna bağlı olarak işsizlik oranlarında iyileşmeler, gelirden yarattığı artış, tüketim ve yatırım harcamalarda meydana getirdiği artış gibi ekonominin birçok kanalı ile açıklanabilir niteliktedir. Ayrıca yaşanan bu olumlu gelişmeler hem beklentileri hem de ekonomiye olan güveni de pozitif yönde etkileyebilmektedir. Turizm gelirleri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki literatürde Keynesyen çarpan teorisinden de elde edilmektedir. Keynesyen yaklaşıma göre uluslararası turizm; gelir, istihdam gibi makroekonomik değişkenler üzerinde olumlu bir etkiye sahip olan toplam talebin dışsal bir bileşeni olarak kabul edilebilmekte, dolayısıyla çarpan aracılığıyla ekonomik büyümeye yol açmaktadır. Modele eklenen bir diğer değişken olan döviz kurunun ekonomik büyüme üzerindeki pozitif etkisi ise dış ticaret dengesinde yarattığı iyileşmeler olarak ele alınabilir. Bu hususta, ulusal para biriminde meydana gelen azalışlar, Türkiye’nin turizm sektöründe rekabet gücünü arttırmakta ve dolayısıyla turizm gelirlerinin de artmasını sağlamaktadır.

Turizm gelirlerinin, ekonomik büyümeye olan pozitif etkisi, yapılan ampirik çalışma ile bir kez daha ön plana çıkmaktadır. Ayrıca elde edilen sonuçlar teorik açıdan desteklendiği gibi, ulusal ve uluslararası literatür ile de örtüşmektedir. Bu bağlamda elde edilen analiz sonuçları; Bal, Eray ve Bayraktar (2016), Bahar (2006), Huseyni, Doru ve Tunç (2017) ve benzeri çalışmaların bulguları ile desteklenmektedir. Ayrıca çalışmada ele alınan yıllar araştırmacılar tarafından siyasi istikrar dönemi olarak da adlandırılabilir. Araştırmacılar bu yaklaşım üzerinde, analizde kullandığımız değişkenlere ek olarak farklı değişkenler eklemeleri de mümkündür.

Elde edilen sonuçlar, turizmin Türkiye için önemli bir ekonomik sektör olduğunu ortaya koymaktadır. Türkiye’deki turizm gelirlerini artırmaya yönelik politikaların ekonomik büyümeye büyük katkı sağlayacağı göz ardı edilmemeli ve genişleme potansiyeline adanmış ilave önlemlerin devamlılığı gerekmektedir. Bu açılardan değerlendirildiğinde ekonomik büyümeye pozitif etki eden turizm gelirlerinin mevcudiyeti, Türkiye’de yönetimlerce esas alınan politikalar ile desteklenmeli ve sürdürülebilirliği sağlanmalıdır. Bu husus, Türkiye’nin ekonomik büyümesi ve gelişmesi açısından önem taşımakta olduğu unutulmamalıdır. Özetle Türkiye, uluslararası turizm gelirlerinden elde etmekte olduğu payı sürekli yükseltme çabası içinde bulunmalıdır.

Yazarların katkı oranı beyanı

E. Demir ve O. Bahar makalenin veri toplama, veri analizi, raporlaştırma ve diğer aşamalarından eşit düzeyde sorumlu olduğunu beyan ederler.

Çıkar Çatışması

Bu çalışmada yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması belirtilmemiştir.

Etik Kurul Onayı

Bu araştırma insanlarla veya insanlar üzerinde yapılan deney, inceleme ve alan araştırması kapsamında olmadığı için Etik Kurulu Onay belgesi gerekmemektedir. Tüm sorumluluk yazarlarına aittir.

Kaynakça

- Bahar, O. (2006). Turizm Sektörünün Türkiye’nin Ekonomik Büyümesi Üzerindeki Etkisi: VAR Analizi Yaklaşımı. *Yönetim ve Ekonomi*, 13(2), 137-150.
- Bal, H., Eray, E., and Bayraktar, M. (2016). The Contribution of Tourism to Economic Growth: A Research on the Turkey. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 7 (1), 1-20
- Balaguer, J., and Cantavella-Jorda, M. (2002). Tourism As a Long-run Economic Growth Factor: The Spanish Case. *Applied Economics*, 37 (4), 877-884
- Butler, R. (1999). Sustainable Tourism: A State of the Art review. *Tourism Geographies*, 1 (1), 7-25.
- Cho, V. (2003). A Comparison of Three Different Approaches to Tourist Arrival Forecasting. *Tourism Management*, 24 (3), 323- 330.
- Cooper, C., Fletcher, J., Fyall, A., Gilbert, D., and Wanhill, S. (1993). *Tourism Principles and Practice* (4 th Edition). Harlow: Financial Times Prentice Hall
- Copeland, B. R. (1991). Tourism, Welfare and De-industrialization in a Small Open Economy. *Economica, New Series*, 58 (232), 515-529.

- Cortés-Jiménez, I. (2008). Which Type of Tourism Matters to the Regional Economic Growth? The Cases of Spain and Italy. *International Journal of Tourism Research*, 10 (2), 127-139
- Deakin, B. M. (1972). International Travel-International Trade. *The Economic Journal*, 82 (326), 746-748.
- Dritsakis, N. (2004). Tourism as a Long-Run Economic Growth Factor: An Empirical Investigation for Greece Using Causality Analysis. *Tourism Economics*, 10 (3), 305-316.
- Eugenio-Martin, J. L., Morales, N. M., and Scarpe, R. (2004). Tourism and Economic Growth in Latin American Countries: A Panel Data Approach, 26, 1-28.
- Fayissa, B., Nsiah, C., and Tadasse, B. (2008) The Impact of Tourism on Economic Growth and Development in Africa. *Tourism Economics*, 14, 807-818.
- Gee C. Y., Makens, J. C. and Choy D. J. L. (1989). *The Travel Industry*. New York: Van Nostrand Reinhold
- Govdeli, T., and Direkci, T. B. (2017). The Relationship between Tourism and Economic Growth: OECD Countries. *International Journal of Academic Research in Economics and Management Sciences*, 6 (4), 104-113.
- Gujarati, D., and Porter, C., D. (2009). *Basic Econometrics* (Beşinci baskı). Boston: Mc Grawhill
- Gündüz, L., and Hatemi, A. (2005). Is The Tourism-led Growth Hypothesis Valid for Turkey?. *Applied Economics Letters*, 12, 499-504.
- Hazari, B. R. and Kaur, C. (1995) Tourism and Welfare in the Presence of Pure Monopoly in the Non-Traded Goods Sector. *International Review of Economics and Finance*, 4, 171-177.
- Hazari, B.R., and NG, A. (1993). An Analysis of Tourists' Consumption of Non-traded Goods and Services on the Welfare of the Domestic Consumers. *International Review of Economics and Finance*, 2, 3-58.
- Hüseyini, İ., Doru, Ö., and Tunç, A. (2017). The Effects of Tourism Revenues on Economic Growth in the Context of Neo-Classical Growth Model: In the Case of Turkey. *Ecoforum*, 6 (10), 1-6.
- Jayawardena, C., and Ramajeessingh, D. (2003). Performance a Tourism Analysis: A Carinneam Perspective. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 15 (3), 165-183.
- Kızılgöz, Ö., ve Erbayrak, E. (2008). Türkiye’de Turizm Gelirleri ile Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bir Nedensellik Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 13 (2), 351-360.
- Kumar, J., and Hussain, K. (2014). Evaluating Tourism's Economic Effects: Comparison of Different Approaches. *Procedia. Social and Behavioral Sciences*, 144, 360-365.
- Oh, C. O. (2005). The Contribution of tourism development to economic growth in the Korean economy. *Tourism Management*, 26 (1), 39-44.
- Pearce, D. W. (1991). *Tourist Development*. New York: Longman
- Peker, O. (2008). Reel Döviz Kurunun Ticaret Dengesi Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(2), 33-43.
- Robu, V., and Balan, A. (2009). The Analysis of Competitiveness in the Tourism Sector in the Actual Context of Economic Crisis. *Journal of Tourism- Studies and Research in Tourism*, 7 (7), 84-89
- Sharpley, R. (2006). *Travel and Tourism*. California: SAGE Publications Ltd
- Tarı, R. (2008). *Ekonometri* (Beşinci baskı). İstanbul: Avcı Ofset Yayınları.
- Yavuz, N. Ç. (2006). Türkiye’de Turizm Gelirlerinin Ekonomik Büyüme Etkisinin Testi: Yapısal Kırılma ve Nedensellik Analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 7 (2), 162-171

Extended abstract

Background

Today, for the world economies, the tourism sector is one of the most important sources of economic growth and development. In this conjuncture, the sector is regarded as a catalyst for economic development and renewal. From Turkey's perspective, this situation caused by improvements in the tourism balance of payments need, which allows an increase in employment opportunities in both the forefront and promotes economic growth. The tourism industry is an important economic income for Turkey in particular the developments in the world economy in recent years has shown a rapid increase in parallel with the frame. Tourism industry

Research purpose

The purpose of this research is to determine the impact of the tourism revenue on economic growth in Turkey. In this context, with the help of Engle-Granger cointegration test 2003Q1- 2018Q4 period are included in the analysis on Turkey.

Literature review

The findings and views of some researchers in the literature on tourism and economic growth are as follows: According to Sharpley (2002), tourism has been accepted as an effective catalyst for the socioeconomic development, and renewal of world economies and has provided the expansion of many backward economies. According to Robu and Ballan (2009), the tourism sector increases national income and employment, and this situation ensures an effective improvement in the balance of payments. According to Hazari and Kour (1995), the fact that tourism is in an increasing world demand for a small economy has a positive effect on its growth in the long term. On the contrary, according to Hazari and Ng (1993), who are among the views on the negative effects of tourism on economic growth, if tourism takes a monopoly structure, it decreases economic welfare and create a negative effect on growth.

The general opinion that can be obtained from the literature study on the subject; It is the existence of a positive and significant relationship between tourism revenues and economic growth. However, in a small number of studies, it is observed that there is no positive relationship between tourism and economic growth. In addition, the results may differ according to the development levels of the country's economies

Methodology and data

Engle-Granger co-integration method is used in order to research the impact of the tourism revenue on economic growth in Turkey. Quarterly data from 2003 to 2018 are included in this analysis.

The data of the study is obtained from the Central Bank of the Republic of Turkey Electronic Data Dissemination System and converted into dollars. Three variables were used in the analysis. These are; GDP, tourism revenues, and real effective exchange rate. In addition, a dummy variable has been added to the model.

Findings and conclusions

In the study, the tourism income has reached both the short and the long-term growth of Turkey's economy to the conclusion that positively affected. In addition, while other variables are constant in the long term, it has been determined that a 1% increase in tourism revenues increases economic growth by 0.23%.

As a result of the empirical analysis, it has been determined that long-term and short-term tourism income and exchange rate variables have statistically significant and positive effects on economic growth. When the positive effects of tourism revenues, which constitute the focus of the study, on economic growth are considered theoretically; the income it generates in terms of foreign currency can be explained by many channels of the economy such as the increase in employment and consequently the improvement in unemployment rates, the increase in income, the increase in consumption and investment expenditures. Also, these positive developments can positively affect both expectations and confidence in the economy.

Ek 1. Türkiye’de turizm gelirleri ve giderleri

Yıllar	İhracat	Turizm gelir-leri	Turizm gelirlerinin ihracat gelirlerine oranı (%)	İthalat	Turizm gider-leri	Turizm giderlerinin ithalat giderlerine oranı (%)
2003	47 252.8	13 854.9	29.3	69 339.7	2 424.8	3.5
2004	63 167.0	17 076.6	27.0	97 539.8	2 954.5	3.0
2005	73 476.4	20 322.1	27.7	116 774.2	3 394.6	2.9
2006	85 534.7	18 594.0	21.7	139 576.2	3 270.9	2.3
2007	107 271.8	20 942.5	19.5	170 062.7	4 043.3	2.4
2008	132 027.2	25 415.1	19.2	201 963.6	4 266.2	2.1
2009	102 142.6	25 064.5	24.5	140 928.4	5 090.4	3.6
2010	113 883.2	24 931.0	21.9	185 544.3	5 874.5	3.2
2011	134 906.9	28 115.7	20.8	240 841.7	5 531.5	2.3
2012	152 478.5	29 351.4	19.2	236 545.1	4 593.4	1.9
2013	157 610.2	34 305.9	21.3	242 177.1	5 253.6	2.1
2014	151 802.6	32 309.0	21.8	251 661.3	5 470.4	2.2
2015	143 934.9	31 464.8	21.9	207 203.4	5 698.3	2.8
2015	143 934.9	31 464.8	21.9	207 203.4	5 698.3	2.8
2016	142 606,2	22 107,4	15.5	198 601,9	5 049,8	2.5
2017	156 782,2	26 283,6	16.7	233.799.6	5 137,2	2.2
2018	168 087,6	29 512,9	17.5	223.047.1	4 896,4	2.2

Kaynak: TURSAB